

Mot en mer deliberativ politik?

Utmaningen i att förena deliberation med representation

STAFFAN HIMMELROOS

Inledning

Den representativa demokratin har under senare år diagnostiserats med en rad olika åkommor. Sjunkande valdeltagande, minskad tillit till de folkvalda, samt en växande klyfta mellan politiker och medborgare har föranlett en diskussion om demokratiskt underskott och minskad legitimitet (Dalton 2004). Som en kur mot dessa åkommor förespråkas allt oftare en mer deliberativ politik (Habermas 1996; Gutmann & Thompson 2004; Fishkin 1995, 2009). En politik som i enlighet med teorin om deliberativ demokrati betonar vikten av en diskursiv politik där beslutsfattande sker i form av en interaktiv och rationell offentlig process som är tänkt att bidra till ett mer välgrundat och legitimt politiskt beslutsfattande (Cohen 1989; Habermas 1996). Att mer deliberation verkligen skulle bidra med önskade effekter är dock ifrågasatt. De antaganden som görs inom den deliberativ demokratin inbjuder nämligen till en hel del problem i samband med en implementering i storskaliga samhällen.

Å ena sidan verkar ett deliberativt beslutsfattande oundvikligen vara beroende av någon slags ombud eller representanter, eftersom det rör sig om en relativt liten skara som effektivt kan delta i det offentliga utbyte av rationella argument som en deliberativ politik förväntas bygga på. Å andra sidan kopplas ett representationsförhållande som bygger på val, vilket traditionellt utgjort förutsättningen för ett omfattande deltagande, generellt

ihop med organiserade och ofta förutbestämda särintressen. En konstellation som rimmar illa med den öppna och transformativa beslutsprocess som karakteriserar en välfungerande deliberativ process (Gutmann & Thompson 1996).

Finns det då några lösningar till det problematiska förhållandet mellan deliberation och representation? Inga uppenbara lösningar kanske, men väl några alternativ för hur man kunde komma runt problematiken. Syftet med detta bidrag är att reflektera över det komplicerade förhållande deliberation har till ett omfattande deltagande, samt att begrunda hur och i vilken utsträckning deliberation i verkligheten kan anses bidra med den legitimerande funktion som är så påtaglig inom själva teorin. De tankar som förs fram här är på intet sätt okända sedan tidigare, men jag menar att problemets omfattning i alltför liten utsträckning behandlats som en helhet. Målet är således att ge en inblick i de olika utmaningar som uppstår i strävan mot att introducera en mer deliberativ politik i en storskalig demokrati som traditionellt varit beroende av en representativ modell.

Varför deliberation?

En deliberativ process bygger på en form av interaktion där man i ljuset av ny information, genom att begrunda sina egna preferenser och med eftertanke om andras uppfattningar, är beredd att

ompröva sina befintliga preferenser och forma nya åsikter som står i samklang med övriga medborgares intressen (Cohen 1989). Denna process förväntas ha en rad positiva effekter på demokratiskt beslutsfattande. Utbytet av argument ger tillgång till information och perspektiv som man kanske annars inte skulle träffa på, vilket leder till att beslut fattas utifrån ett bredare kunskapsunderlag och dessutom genomgår rigorös prövning då argumenten ältas av personer med olika bakgrund och värderingar (Christiano 1997; Fearon 1998). Individuella åsikter förväntas även bli mer rationella då man innehar en bättre förståelse för sina egna preferenser och skälen till dem, samt hur de förhåller sig till andras preferenser (Knight & Johnson 1994; Dryzek & List 2003).

Deliberationens reviderande karaktär, dvs. dess förmåga att forma åsikter, är dock beroende av att skälen bakom olika argument diskuteras öppet (Gutmann & Thompson 1996, 101). Offentligheten utgör grunden för den kommunikativa process genom vilken information inhämtas och genom vilken argument och motargument vägs och formas. Förespråkare för deliberativ demokrati menar att en offentlig behandling rent av höjer kvaliteten på argumenten genom att censurera självskhet, fördomar och moraliska argument (se t.ex. Naurin 2003). Då man är tvungen att argumentera öppet för sina åsikter anses det helt enkelt bli svårare att föra fram åsikter som inte kan godtas av andra. Eftersom alla är tvungna att lyssna till samtliga perspektiv och ställs till svar för sina egna åsikter, skulle offentligen öka sannolikheten för att åsikter rör sig ifrån ett subjektivt perspektiv mot ett mer objektivt perspektiv. Man menar att ett aktivt deltagande i deliberation således skulle resultera i att medborgare utvecklar en bättre förståelse för offentliga ärenden och bidra till en ökad samhällskänsla, ett offentligt samvete (Cohen 1989; Fearon 1998).

I demokratiska samtal där åsikter och rationella argument övervägs i en offentlig process antas man finna skäl som alla som berörs av beslutet finner övertygande (Cohen 1989). En beslutsprocess som följer den kommunikativa rationalitet som målas upp i det deliberativa idealet förväntas således skapa en mer rättvis politik, eftersom åsikter och perspektiv uppvägs utifrån de argument de bygger på och inte utifrån vem som för fram dem. Och eftersom alla bereds en genuin möjlighet till

att påverka, antas man oberoende av resultatet vara mer villig att stöda eller åtminstone följa utfallet, dvs. det skulle anses vara mer legitimt (Manin 1987; Fearon 1998).

Deliberation och massdemokrati

Förhållandet mellan deliberation och massdemokrati inbegriper oundvikligen en legitimitetsaspekt. Om den deliberativa legitimitetsprincipen formuleras i enlighet med att beslut är legitima i den utsträckning de är föremål för alla av beslutet berörda parter, otvungna medgivande tycks deliberativ demokrati nämligen bli ett omöjligt ideal i alla, förutom de allra minsta av samhällen. Hur skall då detta storleksdilemma och den rationella offentliga process, grunden för legitimitet i en deliberativ demokrati, avvägas mot varandra? Den legitimitetsdefinition som David Beetham ställer upp i *Legitimacy of Power* (1991) erbjuder en möjlig lösning. Han utgår ifrån att legitimitet generellt inbegriper tre distinkta element eller nivåer som kvalitativt skiljer sig från varandra, och som inte begränsas av några absoluta villkor. I en avvägning som omfattar två olika demokratimodeller med vitt skilda perspektiv av legitimitet torde en dylik utgångspunkt vara förtjänstfull.

Beetham (1991) vidhåller att maktutövning kan anses vara legitimt (I) i den utsträckning det erhålls och utövas i enlighet med fastställda regler. Blott legal validitet är dock ett ofullständigt krav på legitimitet, eftersom de regler med hjälp av vilka makt erhålls och utövas är beroende av berättigande. Makt kan alltså endast anses vara legitimt (II) i den utsträckning regler för maktutövande kan berättigas genom en delad övertygelse hos över- och underordnad. För att fastställa detta förhållande krävs ett (III) explicit uttryck av samtycke från den underordnades sida i en specifik maktrelation, genom en handling som ådagalägger medgivandet (Beetham 1991, 15–18). Tillsammans utgör dessa villkor, förutsatt att de uppfylls, en grund för dem som är underordnade makten att stöda och samarbeta med dem som innehar den. Inte utifrån en ”tro” på förhållandets legitimitet, utan för att man är bunden därtill (Beetham 1991, 13).

Det överhängande problemet i den deliberativa modellen är att den fokuserar så starkt på det legitimerande element som Beetham beskriver som

delad övertygelse. Eftersom hela demos inte rimligen kan delta i en gemensam process uppstår ett uppenbart problem om man önskar tillämpa en demokratisk process som bygger på deliberation i storskaliga pluralistiska samhällen. Dessa villkor gör att vissa menar att deliberativa processer lämpar sig bäst för de institutioner som redan erhållit ett medgivande för maktrelationen och där klara förhållningsregler för samtal redan är etablerade, dvs. hos de folkvalda i parlamentet (se t.ex. Gutmann & Thompson 1996). Tanken är alltså att parlamentet representerar samhällets mångfald och därmed kan samla den relevanta debatten i allmännyttiga ändamål.

Men representationsförhållanden där maktövningen kontrolleras genom mandat och ansvarsutkrävande likt i ett parlament har sina begränsningar vad beträffar en deliberativ process. Ett ombud i ett representationsförhållande är, åtminstone i praktiken, knappast särskilt lämpad eller mottaglig för en process där åsikter skall avvägas förutsettningslöst och fritt från särintressen. (Parkinson 2006, 125-3) Mutz (2006) menar att ett forum för demokratiska idéer och åsikter inte fungerar som det skall om det endast involverar den politiska eliten. Som representant för ett visst parti, ett visst geografiskt område eller vissa kampanjloften styrs det politiska beslutsfattandet obehövligt av vissa linjedragningar och förutbestämda preferenser som gör att man svårt kan engagera sig i en process där man bör vara beredd att omordna eller avstå från dessa preferenser. Problemet är att det helt enkelt inte uppstår en marknad för den allmänt sett bästa lösningen om alla agerar strategiskt efter vissa intressen (Mutz 2006).

Vore då ändå vanliga medborgare mer lämpade för deliberation än den politiska eliten? Det finns ett par vägande argument som talar för detta. För det första omfattar den representativa demokrati-modellen kanske en något optimistisk syn på medborgarnas förmåga att utkräva ansvar (Brown 2006). Bristfällig information och kommunikation bidrar ofta till både oklara och inkonsekventa preferenser som inte alls behöver vara kommunicerbara genom en röstsedel i en representativ modell, vilket begränsar medborgarnas förmåga att utkräva ansvar och därmed uppkomsten av ett legitimt styre (Warren 2008, 52–53). Denna oförmåga att inhämta den nödvändiga kunskapen gör lätt att representationsförhållandet mellan medborgare

och folkvalda blir mer formellt än substantiellt. Således verkar den representativa modellen å sin sida lida av ett problem som hänger samman med en överbetoning av Beethams tredje element, akten som ådagalägger samtycket och en brist på det andra elementet, en delad övertygelse. Förespråkare för deliberativ demokrati menar att en deliberativ process genom att utveckla de nödvändiga färdigheterna som krävs för att sälla bland tävlande argument och pröva dem i diskussionen kan motverka de brister som bidrar till internt inkonsekventa preferenser hos medborgarna (Dryzek & List 2003). Bör då inte medborgarna utveckla de nödvändiga färdigheterna som krävs för att sälla bland tävlande argument, älta och pröva dem i diskussion, samt förkasta dem de inte finner riktiga?

För det andra påpekar Fishkin (2009) att vanliga medborgare inte heller har samma möjlighet till att förhandla och agera strategiskt som den politiska eliten. De har heller ingen orsak att förvanska sitt budskap och sina preferenser i offentlig debatt. Visserligen kan deliberation bland vanliga medborgare lida av vissa svagheter. Brist på kunskap eller uppmärksamhet, samt sociala mekanismer riskerar högst sannolikt påverka processens jämlikhet, men det finns knappast orsak att misstänka de inte skulle vara genuina i sitt agerande (Fishkin 2009).

Medborgardeliberation i praktiken

Oberoende om deliberationen sker bland medborgare eller folkvalda kommer man inte ifrån att det i praktiken krävs någon form av arbetsfördelning för att skapa en fungerande deliberativ process. Enligt Robert Dahl (1989) förutsätts det inte att alla medborgare är informerade och aktiva i varje samhällelig fråga för att en diskursiv process av stegvisa tolkningar skall vara framgångsrik. Det krävs snarare en viss kritisk mängd av välinformerade medborgare, som är tillräckligt många och aktiva för att förankra processen. Dahl menar att ett sådant forum kunde bestå av ett antal slumpmässigt utvalda medborgare som representerar demos mångfald av uppfattningar. Detta ”mini-demos” uppgift vore att noggrant reflektera över en fråga och sedan offentliggöra sitt val (Dahl 1989).

Målet med ett deliberativa mini-demos är helt enkelt att samla en grupp medborgare som representerar en bred variation av åsikter och erfaren-

heter, med uppgiften att sälla fram en upplyst medborgaråsikt. Ett slags destillat av den offentliga sfären. Deliberativa mini-demos utgör ett försök till att kombinera kravet på ett "face-to-face society", dvs. grupper av överkomlig storlek för effektiv deliberation, med ett löfte om att kunna rotfästa deliberativt beslutsfattande i en bredare samhällsgrund (Fishkin 2009). Ett löfte som utgår ifrån att ett representativt urval och en offentlig beslutsprocess kan förmedla den deliberativa processen till det övriga samhället. Man hoppas därmed att de skall kunna erbjuda en lösning på problemet om hur man skall kunna anpassa ett deliberativt deltagande till massdemokrati.

Demokratiska innovationer av den här typen kan ha mängd olika syften: informera, undersöka, agerande rådgivande m.m. Exempel på deliberativa mini-demos som motsvarar definitionen ovan är bl.a. *deliberativa opinionsundersökningar* där man undersöker medborgares preferenser under mer ideala förhållanden med tillbörlig information och medvetenhet om andras åsikter (Fishkin 1995), eller *konsensuskonferenser* där man bland ett urval medborgare strävar efter att sammanställa en rekommendation till såväl allmänheten som folkvalda i form av ett gemensamt utlåtande i någon aktuell komplicerad politisk fråga (Herne & Setälä 2005). Det finns också exempel på medborgarforum som haft mandat att utse kandidater till borgmästarval (Fishkin 2009) eller framställa förslag till ett nytt valsystem på regionalnivå (Warren & Pearse 2008). Särskilt det sistnämnda exemplet har fått en stor uppmärksamhet pga. sitt relativt stora inflytande över den politiska processen. Det rörde sig om en *medborgarsamling* bestående av 160 slumpmässigt utvalda medborgare som under nästan ett års tid tillsammans arbetade fram ett förslag till ett nytt valsystem för provinsen British Columbia i Kanada. Överlag har dock mandatet hos dessa mini-demos varit mer begränsat (Goodin & Dryzek 2006).

Tanken bakom mini-demos är helt enkelt att kunna erbjuda så bra miljö för medborgardeliberation som möjligt och det har visat sig att om uppgiften är ändamålsenlig, sakfrågan är klar och tydlig, samt om diskussionerna sker under goda förutsättningar, gör medborgarna överlag ett mycket gott arbete. De klarar av att uppta den relevanta bakgrundsinformation, att seriöst begrunda relevanta fakta, att avväga en mångfald av perspektiv och åsikter, samt att ta välgrundade beslut

(Levine m.fl. 2005, 273). Styrkan med deliberativa mini-demos ligger i faktumet att en grupp medborgare med väldigt olika åsikter och bakgrund tagit sig tid att i en deliberativ ordning utbyta information och noggrant reflektera över en fråga, betydligt mer tid än vad de flesta andra medborgare eller ens de folkvalda använder (Smith 2009).

Representativitet och legitimitet

Problemet med dessa medborgarforum är att det förblir oklart i vilken mån de upplysta deltagarna kan anses representativa för dem som inte tog del av processen. Mini-demos kan variera rätt mycket till storlek, vissa har endast ett dussin deltagare, andra flera hundra eller tom. tusentals deltagare, men de utgör aldrig mer än en liten bråkdel av det samhälle de företräder (Fung 2007, 159). De har dock i regel haft någon form av uttalad koppling till representativitet och i de flesta mini-demos genereras detta förhållande genom ett randomiserat urval (Goodin & Dryzek 2006, 226). Deliberativ demokrati inbegriper i sig ingen särskild föreställning kring representationens art, men är beroende av att den mångfald av erfarenheter och bakomliggande preferenser som är rådande i samhället överlag finns representerat i processen (Goodin & Dryzek 2006, 221). Huvudsaken för en deliberativ process är att förutsättningarna för en reciprok deliberativ process garanteras och bl.a. Burnheim (1985) menar att randomiserade urval samlar ett forum med en äkta mångfald av intressen och att just slumpmässigheten garanterar en hänsyn gentemot alla vars intressen berörs av beslutet.

Men då man frågar sig vem som representeras eller inte, handlar det oundvikligen också om synen på legitimitet. Föreställningarna om representation är visserligen mångahanda (se bl.a. Pitkin 1967), men i regel utgår synen på representation från en definition av legitimitet som bygger på kopplingen mellan över- och underordnad. För att en deliberativ beslutsprocess i ett specifikt forum skall kunna påverka samhället överlag krävs det alltså att processen når ut till icke-deltagarna. Denna koppling utgör ett grundläggande krav för att ett beslut som fattas i överhuvudtaget skall äga någon legitimitet. Vad bland andra Parkinson (2006) påpekar, är att en randomiserad urvalsprocess saknar den legitimerande kopplingen i form av be-

myndigande och ansvarighet som borde uppstå mellan deltagare och icke-deltagare. En koppling som traditionellt uppstår genom val. Den deskriptiva representation som uppstår genom ett randomiserat urval skapar däremot inte ett bindande förhållande mellan deltagaren och icke-deltagaren, vilket gör att kopplingen till det övriga samhället till synes blir rätt svag (Parkinson 2006).

Man bör dock minnas att den deliberativa demokratis syn på legitimitet bygger på helt andra premisser. Här är istället den offentliga rationella kommunikationen tänkt att representera ett skydd mot att diskussionen urartar i subtil maktutövning och en garanti för att beslutsfattande bygger på autonoma individers samtycke (Pyrzc 2004, 183). Offentlighetens ljus anses ha kraften att "tvätta" politiska aktörers beteende. Den skall skrubba bort särintressen, neutralisera den strategiska maktutövningen och lyfta fram det gemensamma intresset (Naurin 2003, 231–2). Men man skall förstås inte ställa orimliga förhoppningar till offentlighetens renande effekt, utan bör vara medveten om att offentlighet inte ovillkorligen gör politiska aktörer mer villiga att beakta varandras intressen i en deliberativ anda (Naurin 2003; Gutmann & Thompson 1996). Det må idealistiskt sett vara förkastligt att föra fram purt strategiska och egennyttiga skäl, men det är förstås i praktiken helt möjligt. En offentlig behandling är således i sig inte tillräcklig för att göra en beslutsprocess bindande (Gutmann & Thompson 1996, 126–127).

Det förblir därmed relativt oklart vilken roll dessa medborgarforum kan spela i den politiska processen, eftersom det grundläggande problemet alltjämt kvarstår, dvs. deliberationens begränsade omfattning. Simone Chambers (2009) varnar för tanken om att förespråkare för en deliberativ politik verkar övergett den samhällsomfattande modellen, deliberativ demokrati, till förmån för den småskaliga demokratiska deliberation som kan upprätthållas i olika mini-demos. Hon menar att även om dessa medborgarforum i princip möts offentligt så är deras överläggningar i hög grad privata, dvs. de har en högst marginell på samhället överlag. Mini-demos kan visserligen ge oss en inblick hur en deliberativ dialog fungerar, men om vi anser att dessa forum är det enda sättet att uppnå verklig deliberation finns risken att man helt överger det förhållande man hoppats kunna avhjälpa. Om inte deliberativ demokrati omfattar ett förhållande till

massdemokratin kan den inte heller bidra med den tilltänkta legitimiteten (Chambers 2009).

Habermas (1996) menar dock att val av deliberativt forum inte nödvändigtvis behöver utgöra ett nollsummespel, utan väljer istället att särskilja mellan två typer av deliberativ politik: (a) den formella deliberation som sker hos det lagstiftande organet, och (b) den informella deliberation som utvecklas genom den fria opinions- och åsiktsbildningen i den offentliga sfären. Denna "tvåspårmodell" förutsätter dock att det politiska systemet inte utgör ett självständigt system som saknar lyhördhet gentemot medborgarens intressen. De traditionella representativa institutionerna bör pga. sin begränsade deliberativa kapacitet hämta en legitimitet ur en bredare samhällsomfattande deliberation. Mansbridge (1999, 215) för fram ett liknande resonemang men väljer hellre att prata om ett deliberativt system, ett system som omfattar formella representativa strukturer likt parlament, men samtidigt sträcker sig bortom dem och inkluderar hela den informella offentliga sfären och även privat politisk diskussion, samt växelverkan dem emellan. Det mest uppenbara problemet med dessa förslag och det yrkande Chambers (2009) för fram är att de inte kommer med några entydiga svar för hur man bör gå till väga, de förblir relativt diffusa.

Sammanfattande diskussion

Vilken slutsats bör vi då dra efter att vi bekantat oss med det invecklade förhållande som existerar mellan deliberation och representation? Det har visat sig att den stora skillnad i synen på legitimitet som existerar mellan den deliberativa respektive den representativa modellen utgör ett grundläggande problem. Den centrala frågan är hur den ömsesidiga förståelse som antas uppstå genom deliberationens offentlighet och rationalitet kan avvägas mot det ådagalagda medgivande som ett representationsförhållande bygger på. Som det framhölls tidigare menar Beetham (1991) att legitimitet inte kan förstås i termer av absoluta villkor. Legitimiteten bygger på en kombination av olika dimensioner som agerar på olika nivåer, i syfte att skapa en moralisk grund för tillmötesgående och samarbete hos dem som berörs av en specifik maktrelation. Det betyder att såväl akten av samtycke – t.ex. ett i val uppkommet representations-

förhållande – som ett klagörande av en delad övertygelse hos under- och överordnad – t.ex. genom en deliberativ process – upprättar en form av legitimitet. Vi skall dock inte glömma att den sammanställda legitimiteten bygger på båda elementen – en delad övertygelse och en explicit akt av samtycke. Hur den legitima grunden skapas i olika fall och dess omfattning är sedan beroende av kontexten (Beetham 1991, 19–20).

Man skulle kunna tänka sig att betoningen av en fungerande offentlig, rationell process utgör en tillräcklig legitimitetsgrund i de fall där det ansvar som binds av maktförhållandet är mindre. Men då det är mer som står på spel är antagligen det offentliga förnuftets bindande kraft för oberäkneligt för att ensam kunna fastställa en maktrelation. I de fall som alla som berörs av ett beslut inte kan omfattas av den deliberativa processen, och man måste förlita sig på representanter, krävs med högsta sannolikhet en explicit akt av samtycke. Just av denna orsak besitter deliberativa mini-demos i regel ett relativt begränsat mandat och lämpar sig bäst i en rådgivande roll, eller möjligtvis i lokala frågor där omfattningen är mindre betydande.

Man bör visserligen inte förringa Chambers yrkande om deliberativ demokrati framom demokratisk deliberation, men avsaknaden av konkreta åtgärder är svårt att komma förbi. Det saknas i nuläget konkreta lösningar för hur fler kunde omfattas av den deliberativa processen eller för hur representativa organ kunde göras mer deliberativa. Deliberativa mikroprocesser, likt mini-demos, är sina många begränsningar till trots den mest påtagliga och realiserbara formen av deliberativ politik. En offentlig deliberativ process och representativt urval må utgöra en relativt svag koppling till icke deltagare eller det övriga samhället, men deliberativa medborgarforum har förvisso aldrig heller varit tänkta att utgöra hela den demokratiska processen, utan endast själva stöpsleven i ett större deliberativt system.

Det finns vägande skäl att misstänka att en mer deliberativ politik, innovativa instrument till trots, bidra med någon mirakelkur för de åkommor som representativa demokratin dras med. Om vi ser till de modeller Habermas och Mansbridge målar upp kan ändå deliberativa medborgarforum ha en roll att fylla i strävanden efter en mer substantiell, medborgarorienterad politik. Inte nödvändigtvis i form

av enskilda tillfällen av direkt demokrati, utan framför allt genom att påverka åsiktsbildningen och skapa förutsättningar för den dynamiska offentliga sfär som den representativa demokratin bör ta del av och agera responsivt gentemot.

REFERENSER

- Beetham, David. 1991. *The Legitimation of Power*. Basingstoke: Macmillan.
- Brown, Mark B. 2006. Survey Article: Citizen Panels and the Concept of Representation. *Journal of Political Philosophy* 14:2, 203–225.
- Burnheim, John. 1985. *Is Democracy Possible? The Alternative to Electoral Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Christiano, Thomas. 1997. The Significance of Public Deliberation. I James Bohman och William Rehg (eds.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Cambridge: MIT Press.
- Cohen, Joshua. 1997 (1989). Deliberation and Democratic Legitimacy. I James Bohman och William Rehg (eds.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Cambridge: MIT Press.
- Dahl, Robert. 1989. *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dalton, Russell J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, John. 2000. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics and Contestations*. New York: Oxford University Press.
- Dryzek, John och List, Christian. 2003. Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation. *British Journal of Political Science* 33:2, 1–28.
- Fearon, James D. 1998. Deliberation as Discussion. I Jon Elster (ed.), *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishkin, James D. 1995. *Voice of the People: Public Opinion and Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Fishkin, James S. 2009. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.
- Fung, Archon. 2007. Minipublics: Deliberative Designs and Their Consequences. I Shawn W. Rosenberg (ed.) *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?* New York: Palgrave Macmillan.
- Goodin, Robert och Dryzek, John. 2006. Deliberative Impacts: The Macro-Political Uptake of Mini-Publics. *Politics & Society* 34:2, 219–244.
- Gutmann, Amy och Thompson, Dennis. 1996. *Democracy and Disagreement. Why moral conflict cannot be avoided in politics, and what to do about it*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Gutmann, Amy och Thompson, Dennis. 2004. *Why deliberative democracy?* Princeton: Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen. 1996. *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Herne, Kaisa och Setälä, Maija. 2005. Deliberatiivisen demokratian ihanteet ja kokeilut. *Politiikka* 47:3, 175–188.

- Knight, Jack och Johnson, James. 1994. Aggregation and Deliberation: On the Possibility of Democratic Legitimacy. *Political Theory* 22:2, 277–296.
- Levine, Peter, Fung, Archon och Gastil, John. 2005. Future Directions for Public Deliberation. I John Gastil och Peter Levine (eds.), *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the Twenty-First Century*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Manin, Bernard. 1987. On Legitimacy and Political Deliberation. *Political Theory* 15:3, 33–368.
- Mansbridge, Jane. 1999. Everyday Talk in the Deliberative System. I Stephen Macedo (ed.), *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement*. Oxford: Oxford University Press.
- Mutz, Diana. 2006. *Hearing the Other Side. Deliberative versus Participatory Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naurin, Daniel. 2003. Offentlighet – renar, försenar och väcker känslor. I Mikael Gilljam och Jörgen Hermansson (red.), *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.
- Parkinson, John. 2006. *Deliberating in the Real World: Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Pitkin, Hanna F. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press
- Pyrzcz, Greg. 2004. Demanding Deliberative Democracy and Representation. I David Laycock (ed.), *Representation and Democratic Theory*. Vancouver: UBC Press.
- Smith, Graham. 2009. *Democratic Innovations. Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mark Warren och Hilary Pearse. 2008. *Designing Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warren, Mark E. 2008. Citizen Representatives. I Mark Warren och Hilary Pearse (eds.), *Designing Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.